

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

FRA ALS OG SUNDEVED

XIV. HEFTE

OLDTIDSMINDER PAA ALS.

AF

J. RABEN

Udgivet af Historisk Samfund for Als og Sundeved
Trykt i Jørgen Olsens Bogtrykkeri, Sønderborg

FRA ALS OG SUNDEVED

XIV. HEFTE

OLDTIDSMINDER PAA ALS.

AF

J. RABEN

Udgivet af Historisk Samfund for Als og Sundevéd
Trykt i Jørgen Otsens Bogtrykkeri, Sønderborg

Tvillingsdyssen i Oleskobbel.

Als er Oldtidsmindernes Ø. Naar man ser paa det store Kort over Als og Sundeved i Museet paa Sønderborg Slot, hvor Oldtidsmindesmærkerne er afmærket med kulørte Signaturer, der viser den Tidsalder de hører til (Stenalder, Bronzealder, Jernalder), kan man danne sig et Begreb om den Rigdom, Als byder paa paa dette Omraade.

Der er afmærket omtrent 1800 Oldtidsmindesmærker paa Als. Den store Del af dem ligger dog som overpløjede Højtømter paa Markerne, paa fri Mark er kun faa Mindesmærker bevaret. Til Gengæld ligger der mange smukke Høje og stolte Storstensgrave i vore Skove og især i Statsskovene. Der ligger Megalithtidens monumentale Mindesmærker i stort Tal, især paa Øens Østkyst, men ogsaa i Privatskovene er mange Oldtidsgrave bevaret. Der indtager Brandsbøl Skov en fremragende Plads.

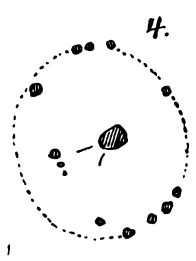
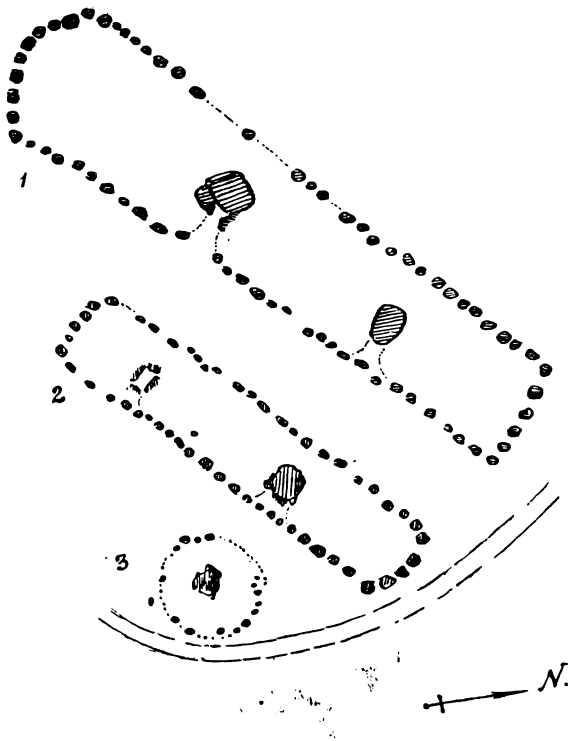
I de senere Aar har Nationalmuseet i Fællesskab med Museet paa Sønderborg Slot ladet en Del af disse Oldtidsmindesmærker restaurere. Baade Naturen og Menneskehænder har øvet Vold mod mange af dem. Dæksten er væltet ned, Højens Randsten er iskredet ud eller forskubbet af Trærødder. Der ligger en stor Opgave for os, at bøde paa denne Ødelæggelse, saafremt Restaureringen kan gøres paa en lempelig og fuldt forsvarlig Maade. —

Hvad der paa dette Omraade er opnaaet i Blomeskobbel, Brandsbøl Skov og andre Steder paa Als, kan vi kun glæde os over.

OLDTIDSMINDESMÆRKERNE I STATSSKOVEN BLOMESKOBDEL OG DERES RESTAURERING 1935—36.

I Asserballe Sogn, paa Østkysten af Als, ligger Statsskoven »Blomeskobbel«. Den har sit Navn efter Hans Blome til Gammelgaard og Helvedgaard, en Adelsmand af holstensk Æt, Thomas Stures Svigerson, der Aar 1584 solgte sine betydelige Godser paa Als til Hertug Hans den Yngere af Sønderborg. Blomeskobbel hørte den Gang under Gammelgaard.

Skovens østre Rand falder stejlt ned mod Lille Bælt, hvor Bølgernes Skvulpen harmonisk smelter sammen med Vindens Sus i de høje Bøgekroner. Her samles mange Mennesker fra Nær og Fjern, ikke alene for at nyde Skovens

Blomeskobbel.

og Havets Skønhed, men ogsaa for at dvæle en liden Stund ved vore herligste Oldtidsmindesmærker, over for hvilke Befolkningen viser stor Ærbødighed.

Her har Megalithfolket ligefrem ødslet med sine Mindesmærker. To Langdysser og to Runddysser, med tilsammen 6 aabne Dyssekamre, og omgivet af tætsluttede, mægtige Randsten, danner en samlet Gruppe. Desuden ligger en Langdysse lidt længere mod Vest, ved Skovens Nordrand, og en Runddysse ca. 75 Meter længere mod Syd i Skoven.

Naturen og Menneskehænder har i Fællesskab i Aartusinders Løb øvet Hærværk mod disse stolte Oldtidsminder. Kamrene var tømte og tildels ødelagte, Randstenene for største Delen bragt ud af Lejet, enkelte helt forsvundne. Trærødder har langsomt og med gigantisk Kraft formaaet at vælte de store Blokke.

Gamle Folk i Omegnen fortæller, at en Herredsfoged paa Augustenborg har udgravet fire Kamre i Tiden mellem de slesvigske Krige (1850—1864). Der blev bl. a. fundet Menneskeben i Kamrene, de blev taget med til Augustenborg og nedgravet paa Kirkegaarden der.

I Aaret 1876 eller 1877 har to tysktalende Stenhuggere slaaet Sten i Skoven. Men Stenene lod sig ikke kløve, som man ønskede, hvorfor man lod Resterne ligge. Hvem disse to Mænd var og hvem der har sendt dem, ved man ikke mere.

Nationalmuseet har i Fællesskab med Sønderborg Museum foretaget en gennemgribende

Restaurering af disse Oldtidsminder i Aarene 1935 og 1936, under Konservator J. Raklevs dygtige og kyndige Ledelse. De stærkt forstyrrede Dyssekamre blev rensset ud og rettet op, Randstenene sat paa Plads og andre Kamre udgravede.

Nu kan denne Samling af Megalithgrave regnes til Nordens smukkeste og bedst bevarede Oldtidsmindesmærker.

Statsskovvæsnet har under det store Restaureringsarbejde vist den største Forstaaelse og Imødekommenhed; Træer, der stod i Vejen, eller hvor Trærødder var en Fare for Kammer eller Randsten, er bleven fjernet. Skovens Mænd har ved enhver Lejlighed vist os en Venlighed, som ikke nok kan paaskønnes.

Ligeledes har Egnens Beboere ikke været bange for at tage Del i Arbejdet. Denne frivillige Arbejdskraft har været til stor Nytte, især da det gjaldt om at faa en rigelig 20 Tons svær Dæksten, der var skredet ned, bragt paa Plads.

Fra Arbejdslejren paa Lille Okseø (Flensborg Fjord) var der stillet en Arbejdsstyrke til Raadighed. Ved fælles Arbejde kunde Restaureringen føres igennem i en forholdsvis kort Tid og uden store Pengemidler. Historisk Samfund for Als og Sundeved understøttede Arbejdet med et Pengebidrag.

LANGDYSSE NR. 1.

Den anselige Langdysse er 53 Meter lang og

12 Meter bred. Højden er gennemsnitlig 1,5 Meter. Retning ØNØ—VSV.

Højen har to Kamre. Den omgives af 69 tildels store Randsten, af hvilke 34, der var væltet eller skredet ud, blev rettet op. Randstenene ved Højens Ender er særlig store.

Det østlige Kammer blev udgravet i Foraaret 1935. Dækstenens Overflade laa synlig. Den blev ved Hjælp af en Talje løftet op, saa Kamret laa frit. Det var næsten jordfyldt. Fugerne mellem Bærestenene var tættet med flade Granit- og Sandstensafspaltninger og Ler. Kamret ligger vinkelret til Højens Langretning, med Indgang mod Sydøst.

Gravrummet bestaar af fire Bæresten og en lavere Sten ved Indgangen. Stenene er stillet meget skraat indefter, saaledes at Kamrets Bund er betydelig større end Lysningen foroven. De to Sten, der danner Kamrets vestre Langvæg, bestaar af en stor spaltet Blok, hvis begge Sprængflader er vendt indad. Da det næppe kan antages, at en saa stor Sten kan spaltes af Naturen paa denne Maade, er det ikke udelukket, at Megalithfolket har forstaaet at kløve Sten efter primitive Regler maaske ved Anvendelse af Ild, som endnu kendes i Nordasien. ¹⁾

Kamret maaler i Bunden 2,10×1,10 Meter, i Overkanten 1,60×0,90 Meter. Dækstenens største Længde er 3,10 Meter, Bredde 1,50—1,85 Meter og Tykkelse ca. 1 Meter. Højden mellem

¹⁾ Hans Kjær, Vor Oldtids Mindesmærker, Pag. 40

Kammerbunden og Dækstens Underflade er 1 Meter, Indgangsstenen er 0,5 Meter høj.

I Kammerfyldet laa en Del Sten, baade runde Sten og flade Afspaltninger, der antagelig har tjent som Tætning af Aabningen mellem Indgangsstenen og Overliggeren. En af disse, ca. $40 \times 25 \times 12$ cm stor, laa over et knust Lerkar. Ved Afrensningen af Indgangsstenen fandtes paa den 5 Flækkeknive og et Brudstykke af en Spydspids af Flint.

Disse Omstændigheder taler for, at man i en senere Tid, maaske i Jættestuetiden, har været inde i Kamret for at undersøge, om det var anvendeligt til gentagne Gravlægninger eller maaske egnet til at bygge det større. Af en saadan Udvidelse af ældre Dyssekamre har vi gode Beviser i to Langdysser ved Brandsbøl Skov.

Muligvis har man kunnet bruge de Redskaber, der fandtes i Graven, lagt dem hen paa Indgangsstenen og af en eller anden Grund ikke faaet dem med. Ud over de ringe Karskaar fandtes intet i Kamret.

Det vestlige Kammer er et af de fire, som den omtalte Herredsfoged har gravet ud. Det var stærkt forstyrret. To Overliggere har dækket det store Gravrum. Af den forreste (sydlige) Dæksten, som blev slaaet i Stykker 1876 eller 1877, laa Resterne spredt i Kamret og uden om det. Den store bagenste Overligger var væltet af og laa dybt nedsunken i Jorden bag Kamrets Nordside. Den er godt 4 Meter

lang, 2,5 Meter bred og 1,20—1,25 Meter tyk. Den maa regnes med til de største Overliggere paa danske Stenaldergrave. Dækstenen over Dyssekamret paa Knebel Mark paa Mo's er 3,5 Meter lang og 1 Meter tyk; den store Sten i »Troldkirken« ved Nibe har et Tværmaal af 4,5 Meter. Større Stei har Menneskehænder næppe kunnet flytte i Oldtiden.

Kamret blev rensat ud i Maj 1936. Ved Hjælp af to Taljer, a 7,5 Tons og 3 Tons, og fire Dunkrafte blev Stenen løftet paa Plads. Den dækker nu den største Del af Kamret, medens det største Stykke af den kløvede forreste Dæksten nu kun dækker Halvdelen af det øvrige Rum.

Kamret ligger vinkelret til Højens Langretning. Langsiderne bestaar hver af to Sten, en stor Sten danner Enden mod Nord, mod Syd én Sten og Tærskelstenen. Det har en Længde af 2,5 Meter, Bredden er 1,75—1,80 Meter. Højden under Dækstenen 1,10 Meter. Den 35 cm høje Tærskelsten staar foran Indgangen fra det sydøstlige Hjørne.

Der fandtes kun lidt brændt Flint i Kammerbunden. Laget er blevet ødelagt ved den første Udgravning. I den tidligere udgravede Jord ses en Mængde brændte Flintskærver.

Det ser ud til, at Kamret oprindeligt har været et almindeligt Dyssekammer, bestaaende af fire Sten, der med sine Langsider har ligget i Højens Retning, med den ene store Sten som Dæksten.

Man har formodentlig i Jættbestuetiden bygget Kamret større, idet man fjernede Sidestenen mod Syd og satte den i Forlængelse af Vestvæggen. I Syd og Øst anbragtes nye Sten og Kamret blev efter denne Omdannelse dobbelt saa stort. Da den store Dæksten ikke mere kunde dække Gravrummet, har det været nødvendigt at føje en anden Dæksten til.

LANGDYSSE NR. 2.

Denne Langdysse, der med få Meters Afstand ligger parallelt med den første, er 34 Meter lang, 8,5 Meter bred og gennemgaaende 1 Meter høj. Retning: ØNØ—VSV. Den er omgærdet med 54 Randsten, af hvilke de 34 blev rettet under Restaureringsarbejdet i 1935. Ligesom ved Langdysse Nr. 1 er Randstenene om Enderne særlig store. Ogsaa her findes to Kamre.

Det østlige Kammer, udgravet og stærkt ødelagt, blev restaureret 1935. Dækstenen laa væltet ned paa Højens Nordskraaning. Kamrets forreste Bæresten mod Vest og Indgangsstenen var revne ud og laa mellem Randstenene. Af den bagerste Bæresten i Kamrets Vestvæg var et Stykke afkløvet for oven, saa der maatte lægges en mindre Sten imellem, for at støtte Dækstenen.

Det er efter Restavrering blevet et stateligt Kammer, som bestaar af 5 Bæresten (to i hver Langside og en for Nordenden) og Indgangs-

stenen mod S-Øst. Højden under Dækstenen er 1,05 Meter. Det ligger, ligesom alle Kamre, vinkelret til Højens Langretning. Størrelsen udgør i Længden 1,90 Meter, i Bredden 1,15 Meter. Dækstenen er 3,00×2,40 Meter og ca. 1 Meter tyk.

Det vestlige Kammer ligger i samme Retning. Det var jordfyldt og blev rensed ud. Dækstenen er kløvet, tre større Stykker af den ligger ved Siden af Kamret. Det bestaar af fire Sten, to danner den vestlige Langvæg, Øst-siden og Nordenden har hver én Sten. En Indgangssten findes ikke, en stor flad Sten har lukket Aabningen. Den er slaaet i flere Stykker, der nu er lagt hen foran Indgangen. det ene Stykke staar paa Højkant og paa sin oprindelige Plads. Kamret er i Bunden 1,60 Meter langt og 1,00—1,20 Meter bredt, Bærestenenes Højde er 0,75 Meter.

RUNDDYSSE NR. 3.

En lille Runddysse ligger faa Meter sydøst for Langdysse Nr. 2. Højen, 8 Meter i Tværmaal og ca. 0,60 Meter høj, omgivet af 17 smaa Randsten, bærer det smukke Dyssekammer. Det læner sig smukt mod en kraftig Bøgestamme, der skjærmende breder sit Løvtag over det.

Kamret, som er blevet udgravet i ældre Tid, var omtrent jordfyldt, og Dækstenen var afvæltet og laa ved den nordre Højfod. Kamret bestaar af tre Sten og en Indgangssten, dets

Længde er 1,40 Meter, Bredden 0,60 Meter, Højden under Dækstenen 0,60 Meter. Den omtrent trekantede Dæksten maaler ca. 1,70 paa hver Side og har en Tykkelse af 1 Meter. Som Dyssen ligger i den pragtfulde Omgivelse, kan den betegnes som en lille Perle. Der ligger en vis Skønhed over den.

RUNDDYSSE NR. 4.

Den noget aflange Høj, 16 m lang og 11 m bred, maa nærmest betegnes som Runddysse. Den ligger kun faa Meter sydøst for Runddysse Nr. 3. Højens Højde er ca. 1,50 Meter. Af Randstenene er 18, dog tildels mindre Sten, bevaret.

Kamret, omtrent i Højens Midte, var synligt ved Dækstenen, der mod Vest ragede ca. 40 cm over Højen.

I 1936 blev Højen restaureret. Et Par Randsten blev rettet op og nogle Ujævnheder, som hidrørte fra Rydning af Trærødder, blev udfyldte. Kamret blev aabnet, Dækstenen løftet op ved Hjælp af en Talje. Den dækkede kun den vestlige Halvdel af Kamret. De to Sten, der dannede den ene Langside med Vest, laa væltet ind i Kamret. I Fyldejorden, ca. 20 cm under Dækstenen, fandtes glaserede Karskaar fra Tiden omkring 1800. Kamret har altsaa været udgravet før.

Det bestaar af flere Sten, to paa hver Langside, og én for Enden. De to østlige Sidesten er

kløvet. De staar i stærk Skraastilling, Gravrummet maaler i Bunden: Længde 1,70 m, Bredde 1,00 m, i Lysningen foroven: Længde 1,10 m, Bredde 0,65—0,75 m. Højden under Dækstenen er 1,00 m. Bunden er belagt med et 5—8 cm stærkt Lag af brændte Flintskærver. Paa dette Flintlag og ind mod Tærskelstenen fandtes Smaaskaar af et lille Kar.

Højen laa i Ungskov. Skovvæsnet har, som allerede nævnt, paa forstaaende Maade hugget Højen fri, saaledes at ogsaa dette Mindesmærke falder smukt sammen med de øvrige Grave. Med dette Dyssekammer i Forgrunden, kan man herfra overse hele det store Anlæg med 6 aabne Dyssekamre.

RUNDDYSSE NR. 5.

Der ligger endnu en Runddysse, Nr. 5, ca. 75 m længere mod Syd. Den er stærkt ødelagt. Højens Tværmaal er 10,5 Meter, Højden ca. 1 Meter. Kun to Randsten er synlige.

Snedker Rasmus Harboe i Kettingskov fortæller om denne Dysse:

»Dækstenen laa indtil 1876 eller 1877 midt over Kamret, hvis Bæresten var synlige. Den hvilede kun paa ét Sted paa Bærestenene og var saa godt afbalanceret, at den, ligesom en Rokkesten, med Lethed kunde bevæges. Naar Børn satte sig paa hver en Ende af den, kunde de gyng. I Folkemunde blev den kaldt »e Gyng'sten«.

Da de omtalte Stenhuggere i 1876 eller 1877

kløvede Sten i Skoven, blev der ogsaa kløvet et Stykke af »Gyngestenen«. Derved har den faaet Overvægt og er skredet ned. Bærestenene ligger ligeledes forstyrrede. Det afkløvede Stykke af Dækstenen ligger endnu paa Højens Vestskraaning.

LANGDYSSE NR. 6

ligger paa Privatgrund, ind mod Skovens Nordrand, og tilhører Landmand Hans Hansen i Kettingskov. Den blev fredlyst i 1933.

Retningen er ØNØ—VSV. Højen er 32 m lang, 10 m bred og ca. 1,60 m høj. Af Randstenene er ca. 35 bevaret. Nær Vestenden staar de to Vægge af et ødelagt Kammer, der har været ret anseligt, og paa Højens Midte ligger en stor Sten, der maa være et Stykke af Dækstenen fra et andet Kammer.

Ejeren, Hans Hansen, fortæller om denne Høj:

»Der er sat Ulykke i Højen; hvem der graver i Højen eller ødelægger Stenene, den skal der tilstøde en Ulykke. — En tidligere Ejer af Højen — hans Navn var Duus — har gravet i Højen og slaaet Stenene i Stykker. Der blev kløvet en Mængde lange Trappesten ud af de store Overliggere. Men da Duus vilde køre Stenene hjem, forulykkede han. Hestene løb løbsk med det første Læs, Duus faldt under Vognen og blev kvæstet til Døde. Herefter turde man ikke køre de andre Sten bort fra Højen.«

De udkløvede Trappesten ligger endnu ved Højen.

* * *

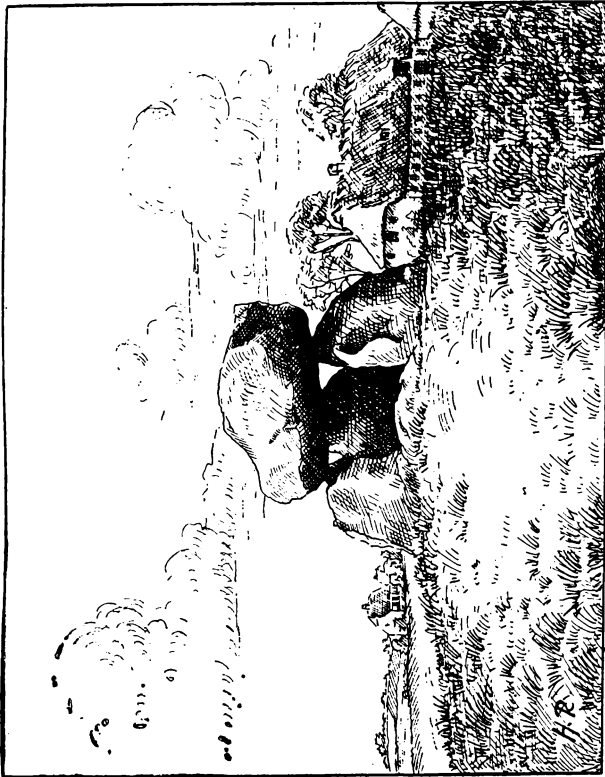
Hermed vil jeg bringe en Tak til enhver, der har været medvirkende ved Istandsættelsen af Oldtidsminderne i Blomeskobbel. Denne Tak gælder først og fremmest Nationalmuseet og Konservator Raklev for det gode Arbejde, »Historisk Samfund for Als og Sundeved« for den økonomiske Støtte, Kettingskovboerne for den frivillige Arbejdshjælp og ikke mindst Statsskovvæsnet for venlig Imødekommenhed.

DYSSEKAMMER VED ERTEBJERG »BARNAKHØJ«.

Paa Gaardejer Hans Eriksens Mark ved Ertebjerg staar et Dyssekammer. Den omgravede Høj er ganske fjernet, saa at det nu staar paa jævn Mark. Det er af rektangulær Form med Længderetning NNØ—VSV, i indvendig Maal ca. 2,00 Meter langt og 1,20 Meter bredt. Højden under Dækstenen er 1,00 Meter. Kamret bestaar af fire Bæresten og Tærskelstenen mod Syd. En Bæresten i det sydvestlige Hjørne mangler. Den store Dæksten laa indtil 1935 nedskreden i Gravrummet.

I 1931 blev Dyssen fredlyst ved Sønderborg Amts Fredningsnævn. Der er sat Mærkesten ved Kamret.

Samtidig med det første Aars Arbejde i Blomeskobbel, 1935, blev Kamret restaureret.

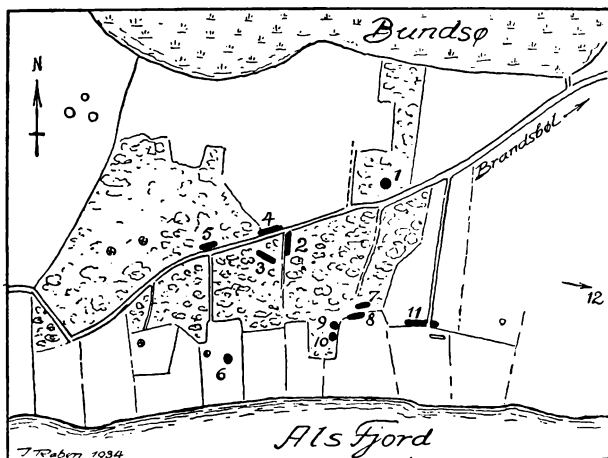
Barnakhøj ved Ertebjerg.

Dækstenen blev lagt paa Plads og Kamret, der delvis var fyldt med Jord og Sten, samlet fra Marken, blev udrenset.

Efter Folkemunde er der sat »Brand« i Dyssekamret, det vil sige, at Ejerens Gaard skal brænde, hvis Menneskehaand ødelægger Kamret. —

I 1931 var det Meningen, at Dyssen skulde have været slaaet til Landevejsskærver og Stenhuggeren var allerede bestilt, men heldigvis fik Museet paa Sønderborg Slot Meddelelse om dette Forehavende og Fredningsnævnet kunde mobiliseres i rette Tid. Dyssekamret, der hører til de smukkeste Oldtidsmindesmærker paa Als, blev bevaret.

OLDTIDSMINDESMÆRKER I BRANDBØL SKOV.

Brandsbøl Skov.

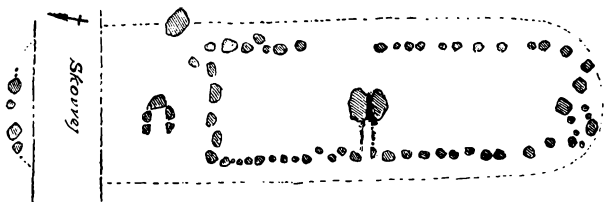
Efter Anmodning fra Museet paa Sønderborg Slot fredlyste Sønderborg Amts Fredningsnævn i Maj 1933 12 Oldtidsmindesmærker i Brandsbøl Skov og paa Brandsbøl Mark.

Aaret efter, i Maj 1934, foretog Nationalmuseet i Samarbejde med Museet paa Sønderborg Slot Restaureringer paa en Del af disse Mindesmærker. Arbejdet blev ledet af Nationalmuseets Konservator J. Raklev.

Nr. 1. Flad Høj med en større Stenlægning, tilhører Gaardejer Jes Jensen i Brandsbøl. Som Stenene ligger, er det ikke muligt at danne sig nogen Mening om, hvorvidt de er paa oprindelig Plads eller om de muligvis er Højens Randsten, der i en senere Tid er hobet sammen paa Højens Midte. Der er sat Mærkesten paa Højen.

2. Langdysser med Jættestue og Dysseskammer, tilhører Gaardejer Lauritz Jepsen i Brandsbøl. Højen er 44 Meter lang og 14—15 Meter bred, med Længderetning i S—N. Højden er 1,50—1,75 meter. Den nordlige Ende er afskaaret ved Anlægget af Skovvejen. Bag Diget nord for Skovvejen ligger fire Sten, der kan se ud til at de ligger paa Plads og har, før Vejen blev anlagt, dannet Nordenden af Langdyssen, der i dette Tilfælde har haft en Længde af rigelig 50 Meter.

58 tildels store Randsten er bevaret. Den bedst bevarede Række staar paa den vestlige Side. Ved Sydsiden er Stenene en Del forrykket. 34 Meter fra Sydenden fører en Stenrække tværs over Højen. Det ser ud til, at denne sydlige Del til Begyndelsen har været en afsluttet Grav, da den deri bevarede lille Gang-

Langdysse Nr. 2

bygning omtrent ligger i Højens Midte, og at man senere har bygget det nordlige Stykke til, da Dyssekamret i den nordlige Del blev anlagt. Denne nordlige Del har ingen Randsten mod Øst og Vest.

Den lille Gangbygning ligger omtrent midt i Højryggen og er godt bevaret. Kamret bestaar af 8 Sidesten og dækkes af to Overliggere. Dets indvendige Maal er i S—N 2,30 Meter, i Ø—V 2,15 Meter, Højde under Dækstenene 0,85 m.

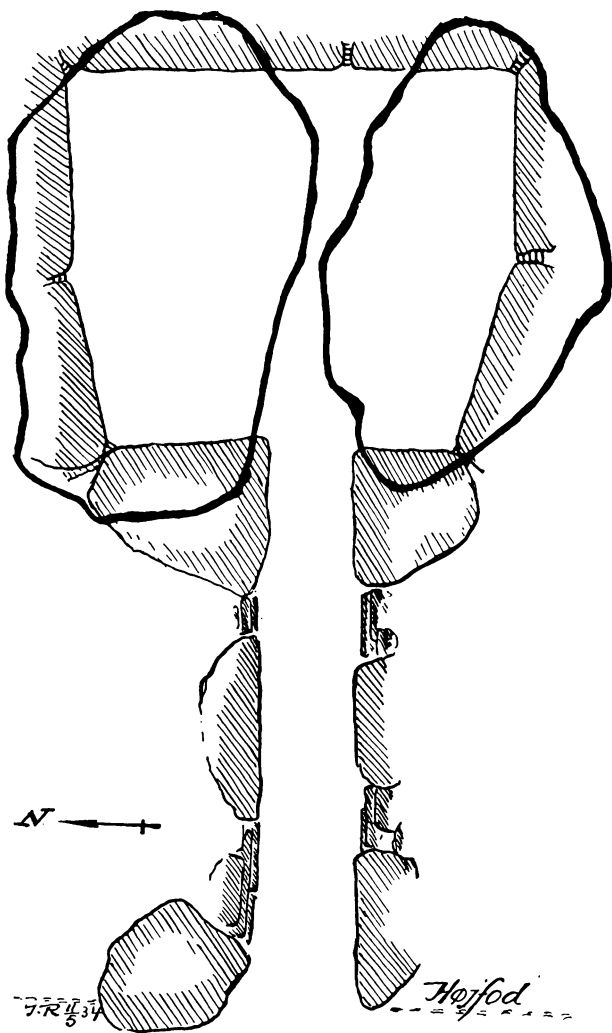
Fra Kamrets Vestsida fører en stensat Gang ud til Højfoden, hvis Længde, fra Kamrets Indersida til Randstenene, er 2,90 Meter, Bredden 0,40—0,50 Meter. Gangen har ingen Dæksten. — Dæktstenene over Kamret ligger saa højt, at de altid maa have været synlige. I 1906 blev Kamret udgravet af Museet i Kiel ved C. Rothmann. Der fandtes Ravperler, Killer og Spyd, alt i Kiel.

Kamret i Højens Nordende ligger paa Tværs af Højens Retning, det er 1,55 m langt og 0,70—1,00 m bredt. Mod Nord og Syd bestaar Langsiderne af to Sten, en stor Endesten sidder mod Øst. Dækstenen mangler. En stor Sten, der ligger ved Højfoden øst for Kamret, er

Jættestue i Langdysse Nr. 2.
muligvis Dækstenen.

Ved Restaureringen i 1934 blev Jættestuen rensat ud og de to Dæksten, der var skredne ned, rettet op. Ligeledes rejstes en af Sidestenene i det nordlige Kammer og en Del Randsten, der var væltet, blev sat paa Plads. — En Mærkesten staar paa Højen.

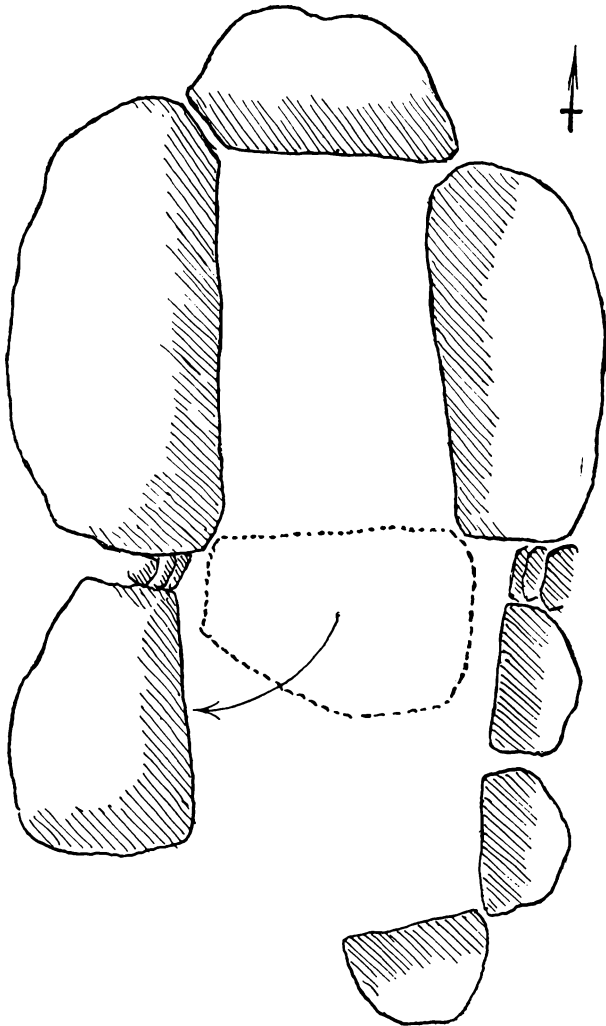

Jættestuens Grundplan.

3. L a n g d y s s e. Samme Ejer. Længderetning SØ—NV, ca. 36 m lang og 10 m bred, Højde 1—1,25 m. Omkring Højfoden er ca. 35 Randsten bevaret. 5 Meter fra Østenden ligger de søndersprængte Rester af en Dæksten. Ved Vestenden og omtrent midt paa Højen ses flade Forsænkninger, der antagelig hidrører fra udgravede Kamre. Under Restaureringen i 1934 blev der ikke foretaget noget ved dette Mindesmærke. En Mærkesten blev sat paa Højen.

4. L a n g d y s s e, ejes de's af Gaardejer Jes Jessen, dels af Gaardejer Chr. Hansen, Brandsbøl. Længderetning VNV—ØSØ, ca. 60 Meter lang og 13 Meter bred. Den ligger i Skovkanten ud mod aaben Mark, Højden er omkring 1,50 Meter. Et Hegn, der gaar i S—N, fører tværs over Højen, 13 Meter fra vestre Højfod. Paa begge Langsider og ved Østenden er en smuk Række af Randsten bevaret.

6 Meter fra Vestenden findes et Kammer uden Dæksten. Det ligger paa tværs af Højens Længderetning og har en Længde af 3,20 Meter, medens Bredden varierer fra 0,90—1,20 Meter. Dette Kammer viser en særlig Form, det maa oprindeligt have været et almindeligt Dyssekammer, bestaaende af fire Sten. Antagelig i Jættestuetiden har man udvidet Kamret, idet man har flyttet den sydlige Endesten for at forlænge Vestsiden. Den blev ikke sat i Flugt med den oprindelige vestlige Langside, men rykket længere tilbage, for at skaffe et bredere

Kamret i Langdysse Nr. 4.

Rum. Mod Øst har man forlænget Væggen med to nye Sten. Den sydlige Afslutning af Kamret var dannet af Randstenene, af hvilke dog flere mangler. — Man kan kun forstaa Kamrets Form paa den Maade, at man i Jætte-stuetiden har fulgt Tidens Krav og forstørret Kammeret, for at det kunde benyttes til flere Gravlægninger.

Ejeren, Gaardejer Chr. Hansen, har udgravet Kamret 1906. Bunden var belagt med brændt Flint og af Oldsager fandtes en 15,5 cm Flintmejsel, en nammerformet Ravperle og Karskaar. Fundet opbevares paa Sønderborg Museum.

Under Restaureringen 1934 blev Kamret udrenset og enkelte Sten rettet op. En Mærkesten blev opstillet.

Omkring 6 Meter øst for Kamret ligger en Samling større Sten, der formodentlig dækker over et urørt Kammer. Der fortælles, at det i 1906 udgravede Kammer ikke har haft en Dæksten, men at en lignende Samling af større Sten har erstattet denne. Muligvis kan ogsaa den under Nr. 1 nævnte Stenlægning dække over et Stenkammer. (Sml. Langdysse Nr. 11).

5. L a n g d y s s e, tilhørende Gaardejer Nis Nissen i Brandsbøl. Længderetning ØSØ—VNV, 45 m lang, 12 m bred og ca. 1,5 m høj. Bredden mellem Randstenen er 8,5—9 m. 47 Randsten er bevaret.

I den østlige Halvdel af Højen ligger et udgravet Kammer uden Dæksten, paa tværs af

Højens Længderetning. Det bestaar af to Sten i hver Langside, en Sten i Nordenden og en Sten foruden en lavere Tærskelsten mod Syd. Kamret er udgravet i en Dybde af 0,65 Meter.

13 Meter vest for Kamret ligger en stor sprængt Dæksten, den dækker formodentlig over et urørt Kammer. I Højens vestlige Del ses ikke Spor af Kammer, det kan være skjult under Overfladen. — Under Restaureringen i 1934 blev der ikke foretaget noget ved dette Mindesmærke udover at Kamret blev udrenset. Mærkesten.

6. D y s s e k a m m e r, i Gaardejer Nis Nis-sens Mark »Skovhave« ved Brandsbøl Skov, ligger i en nu overpløjet Højtomt.

Kamrets Dæksten blev fjernet omkring 1900, det er vistnok bleven gravet ud ved samme Lejlighed. I 1927 blev en Del af Randstene-ne gravet op. Højens Tværmaal mellem Rand-stenene var 15 Meter.

Kamret dannes af to lange Sidesten, den vestlige har en Længde af 2,55 Meter. Dets Retning er S—N. Indvendig Længde 1,80 m, Bredde ca. 0,90 m. En lavere Sten danner Syd-enden, medens Nordenden af Kamret er op-stablet af mindre Sten. Under Restaureringen i 1934 blev Kamret tømt for Jord og Smaasten og en Mærkesten blev opstillet.

— Fredet er et Bælte af 1 Meters Bredde omkring Yderkanten af Sidestenene.

7. L a n g d y s s e, tilhørende Enkefru Ca-thrine Jørgensen i Brandsbøl, er fuldstændig

forstyrret. Retning ØSØ—VNV. Længden ca. 24 Meter, Bredden har været omkr. 10 Meter. Jordhøjen er indtil 1 Meter høj. To store Udgravninger, en i hver Ende, maa anses for at være Pladsen for de ødelagte Kamre. I begge Udgravninger findes brændt Flint. Rundt omkring ligger en Mængde Sten, dels søndersprængte, der maa hidrøre fra Kamrene, dels Randsten. Af disse sidder 7 Sten paa Plads langs Højens Nordside.

8. L a n g d y s s e, samme Ejer. Dette Mindesmærke, med Retning ØSØ—VNV og med en Længde af 28 Meter, er ligeledes fuldstændig ødelagt. Den ligger i Skovranden, den sydlige Halvdel mod Marken er afgravet. Inde i Skoven ligger den i en Bredde af 6—7 Meter, og langs denne Nordside findes en Række Randsten, tildels skjult under Skovmulden. Midt i Højen er en stor Udgravning, og i denne ligger Rester af Kamret.

9.—10. to stærkt forstyrrede Runddysser.

11. L a n g d y s s e øst for Brandsbøl Skov. Ejer: Gaardejer Jacob Schmidt, Brandsbøl. Længderetning ØSØ—VNV, Længde 65 Meter, Bredde 12—13 Meter. Efter Ejerens Angivelse skal Dyssen have været betydelig længere mod Øst. Jordryggen naar en Højde af 1,50—2,00 Meter. Randsætningen er dog stærkt forstyrret.

Højen er gennemskaaret af en Markvej, den blev anlagt 1880. I denne Gennemskæring laa et Dysseskammer, som blev fjernet.

35 Meter fra Vestenden ligger et Gravkammer, udgravet til Bunden. Det er af smuk regelmæssig Form med Længderetning i Højens Retning og bestaar af tre store Sten. Især Langsiderne er af anselige Sten, hhv. 2,30 og 2 Meter lange. Kamret er 0,90 m bredt og 1,20 m dybt.

I det Stykke af Dyssen, der er adskilt ved Markvejen, ligger et smukt Kammer paa tværs af Højens Retning. Det bestaar af tre lige høje Sten i Nord, Øst og Vest og en noget lavere Indgangssten mod Syd. Kamrets indvendige Længde er (i Bunden) 2×1 Meter, udgravet i en Dybde af 1,10 Meter. Dækstenene mangler i en Dybde af 1,10 Meter. Dækstenene mangler over begge Kamre.

Efter Ejerens Meddelelse har Herredsfoged Grønlund paa Nordborg udgravet Kamrene i 1857.

Nær Dyssens Vestende findes en Stenlægning, der har en Udstrækning paa $5 \times 2,5$ m. Den svarer til de omtalte Stenlægninger under Nr. 1 og 4, og det formodes, at den skjuler et urørt Gravkammer.

12. L a n g d y s s e paa Brandsbøl Mark, tilhørende Gaardejer Chr. Hansen i Brandsbøl, delvis forstyrret. Højen er nu 24 m lang i NV—SØ, og 12 m bred. Enkelte store Randsten omkring Højen ligger paa Plads. Baade i Øst og Vest er en Del af Højen afgravet. Nær Østenden ses et udgravet Kammer, det har Retning paa Tværs af Højens Længderetning og

maaler i Længden 2,00 Meter, i Bredden 0,90-1,00 Meter. Det er udgravet i en Dybde af 1,20 Meter. Grundridset af dette Kammer svarer til Kamret i Langdysse Nr. 4. Der er ingen Tvivl om, at disse Kamre i Jættestuetiden er blevet udvidede fra at være Enkeltgrave til at blive Fællesgrave.

Her har den oprindelige Grav bestaaet af 6 Bæresten, to i Langsiderne og en for hver Ende. Ved Udvidelsen af Kamret er den sydlige Endesten svinget ud mod Vest, som Forlængelse af Langsiden, og samtidig er den rykket noget længere tilbage, for at faa et bredere Gravrum. Den store søndersprængte Sten, der har skullet forlænge den østre Væg i Kamret, er væltet ind i Gravrummet og ligger med den flade Side nedad. Om man under Udvidelsen af Graven har opgivet den som Fællesgrav, eller om Forstyrrelsen er fremkommet ved Udgravningen af Kamret omkr. 1882, er uvist.

Et andet Kammer har været ved Højens Vestende, hvor der findes en Mængde brændt Flint i Jorden.

Ved Restaureringen af Højen i Maj 1934 fandtes et lille Kammer i Overfladen nær Vestenden. Det er formentlig en Bronzealdergrav, den bestod af en kantstillet Stenramme, hvis Højde var 25 cm. Bunden, $0,85 \times 0,45$ m, var belagt med to Sandstensfliser. Der fandtes dog ikke Spor af nogen Begravelse. — En Mærkesten blev opstillet ved Højen.

Faa Meter nord for Langdysse blev en

rund Høj afgravet i 1908. Ejeren beretter, at Højbunden var saa stenfyldt, at Stenene maatte køres bort i 96 Læs. I hans Faders Tid har der været et Dyssekammer i Højen. Det maa være bleven fjernet i Tiden mellem 1850 og 1860. — Der har endnu ligget en Langdysse i samme Mark, ved Hegnet mod Vest. Marken kaldes »Langhøj«.

Naar man ser paa Jættestuen i Langdysse Nr. 2, maa man antage, at den ogsaa er en Udvidelse af en Enkeltgrav. De to Bæresten i Kamrets Østside og de tilstødende Endesten staar utvivlsomt som de blev sat, da den oprindelige Enkeltgrav blev anlagt, medens de to Sidesten i Vest blev drejet ud til hver sin Side, saa de nu danner en stump Vinkel med Enkeltgravens Endesten i Nord og Syd. Tilført er uden Tvivl de to Bæresten, som er fælles for Kammer og Gang. Den nordlige Dæksten har kunnet dække Kamret alene i dets formentlige oprindelige Form som Enkeltgrav i Længderetning med Højen. Efter Udvidelsen blev det nødvendigt at tage den anden Dæksten til. De Sten, der danner Gangen, er betydelig lavere end de Randsten, der danner Gangens Afslutning mod Vest. Ogsaa Gangen er en senere Tilføjelse og samtidig med Ombygningen af Kamret.

* *
*

RESTAURERINGSARBEJDER I 1938.

1. Tvillingdyssen i Oleskobbel.

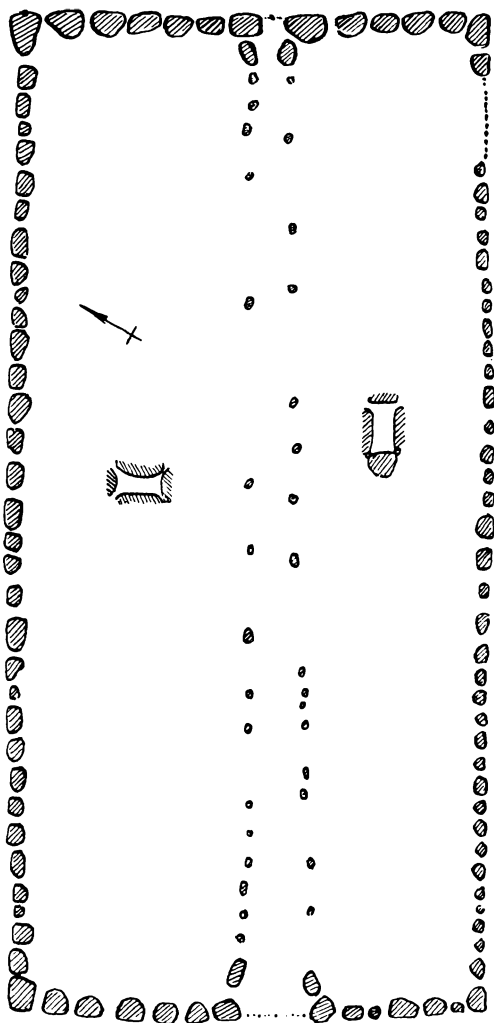
I Statsskoven Oleskobbel ved Asserballeskov ligger et Oldtidsmindesmærke af ganske ejendommelig Form. Det er to parallelt løbende, tæt sammenbyggede Langdysser, omsat med fælles Randsten.

Mindesmærket var stærkt forstyrret. De fleste af Randstenene var væltet og Højryggene bevokset med Underskov.

I Maj 1938 blev det restaureret af Nationalmuseet og Museet paa Sønderborg Slot i Fællesskab. De to sammenbyggede Høje, hvis Længderetning er SV—NØ, har en Længde af 30 Meter og en Bredde af 14 Meter. 96 Randsten omslutter Højene. Begge Højrygge er smukt hvælvet, med en Højde af 1,5—2 Meter. Kun en svag Sænkning i Længderetningen skiller de to Højrygge. Randstenene for Enderne har de højeste i Midten, saa at de følger Højens hvælvede Form.

Omtrent midt paa hver Højryg ligger et aabent Dyssekammer, begge uden Dæksten, det sydlige i Højens Længderetning, det nordlige ligger paa tværs. Begge Grave har været udgravet til Bunds.

Det sydlige Kammer bestaar af fire Sten, en i hver Langside og for Vestenden og en lavere Tærskelsten mod Øst. Kamrets Maal er, i Lysaabningen $1,45 \times 0,65$, i Bunden $1,80 \times 0,80$ Meter. Det er udgravet i en Dybde af ca. 1

Tvillingedyssen i Oleskobbel.

Meter og er af ualmindelig smuk Form.

Det nordlige Kammer, der ligger tværs for Højen, omtrent i Retning Nord—Syd, bestaar ligeledes af fire Sten, med Indgangsstenen mod Nord. Størrelsen og Dybden er lignende som ved det sydlige Kammer.

Begge Kamre blev udrensede og tømt for senere Tilfyldning.

Hele Anlægget er præget af en stærk monumental Virkning. Ved Skovvæsnets Imødekommenhed er Beplantningen paa begge Højrygge og et Bælte uden om Randstenene bleven ryddet, saa Mindesmærket nu ligger aabent i den smukke Ungskov.

Denne Tvillingdysse er enestaaende i sin Art, saa vidt vides, har den ikke sit Sidestykke i Norden.

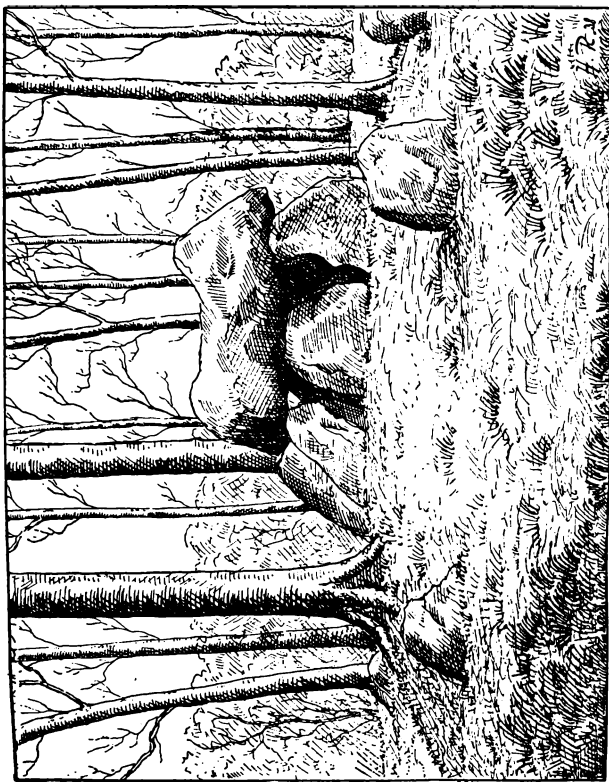
2. Runddysse i Fryndesholm.

I Statsskoven Fryndesholm ligger flere Gravhøje. En Runddysse, der var udgravet og hvor Dækstenen laa afvæltet, blev restaureret i Maj 1938, samtidig med Tvillingdysse i Oleskøbel.

Om dette Oldtidsmindesmærke fortæller Folkemunden, at det er bleven udgravet af danske Officerer i Krigsaaret 1848, om Fund vides intet. Anledningen til Udgravningen skal være den, at der efter Sagnet skulde ligge en Skat skjult i Højen.

Efter et andet Sagn har der boet Nisser i Højen. Man har ofte set dem tumle rundt paa

Stedet og omkring Juletid besøgte de de nærliggende Gaarde og bad om Gaver. Men efter at Kamret var gravet ud, har man ikke set dem mere, de maa være flyttet til en anden Høj.

Runddysse i Fryndesholm.

Det smukke Mindesmærke bestaar af en ca. 1 Meter høj Jordhøj, med et Tværmaal af 12 Meter. 10 større Randsten omgiver Højen og

Kamret. Dette bestaar af 6 Bæresten, tre i den sydlige og to i den nordlige Langside og en for Vestenden. En Indgangssten ved Østenden mangler. Kamret, hvis Retning er Øst—Vest, har en Længde af 2,00 og en Bredde af 0,9 Meter. Højden under Dækstenen er 0,85 Meter.

En af Sidestenenene var væltet ind i Gravrummet, den blev rejst, ligesom nogle af Randstenene blev rettet op. Dækstenen, der laa omkring 2 Meter foran Kamrets Østende, blev igen løftet paa Plads. Den laa med den flade Side opad, da den blev vendt, viste det sig, at den bar 15 skaalformede Fordybninger i Overfladen.

Der er sat en Mærkesten paa Højen. Mindesmærket ligger smukt i Højskov.

3. »K l i n t i n g h ø j«.

I Maj 1938, i Tilslutning til Restaureringsarbejderne i Oleskobbøl og Fryndesholm, blev Stenkamret i Klintinghøj, tilhørende Gaardejer Hans Michelsen i Klinting, sat i Stand. Dækstenen, der i de senere Aar var skredet ned over de østlige Bæresten, blev rettet op. Kamret, der tildels var fyldt med Samlesten fra Marken og Jord, blev rensat ud, og Højtomten, der mod Nord og Vest dækker Kamret, blev en Del afgravet, saa Toppene af Bærestenenene er bleven synlige. Med Belliggenheden paa den høje Banke har Graven nu faaet en stærkere, monumental Virkning.

Kamret er af regelmæssig rektangulær Form, 2,10 m langt og 1,25 m bredt med Retning i

Øst—Vest. Nordvæggen bestaar af to Sten, en meget stor Sten danner Østenden, medens kun den ene Sten er bevaret i Sydvæggen. En østlig Endesten staar omtrent vinkelret til Nordsiden. Den store Overligger dækker Kamrets vestlige Halvdel.

„Klittinghøj“.

Kamret har oprindeligt været en lille Jættestue, en Sidesten mod Syd er fjernet, ligesom den østlige Dæksten mangler. Fra Sydøsthjørnet har der ført en stensat Gang til Kamret. Hele Kamret og Dækstenene har ligget skjult i en stor ovalformet Høj.

Under den tidligere Ejer, Gaardejer Peter Brock, Klinting, blev Oldtidsmindesmærket fredlyst i Maj 1926. Nationalmuseets Mærkesten er sat ved Højen.

Kamret er i sin Tid udgravet og undersøgt af Museet i Kiel.

STEN MED SOLRING OG SKAALFORMEDE FORDYBNINGER.

Sten med skaalformede Fordybninger hører til de Oldtidsminder, vi kun ved saa lidt om. Der hersker dog ingen Tvivl om, at de har religiøs Betydning og tilhører en bestemt Kult i den yngre Stenalder og Bronzealderen.

Disse besynderlige, snart kun meget svagt, snart dybere udhuggede eller indgnedne Skaaller, sædvanlig 2—5 cm store, findes ofte paa Overfladen af Dyssernes Dæksten, paa Grave-nes Randsten, de er endog fundne paa Bæresten inde i Kamrene. Rundt omkring er de fundne paa fritliggende Sten i Mark og Skov, hvor de ikke kan siges at høre eller have hørt til Gravpladser.

Efter den Omstændighed, at der er fundet Skaale paa Stenenes Indersider i lukkede Kamre fra Stenalderen, og man som Følge deraf henfører Skaalenes Oprindelse til Megalithtiden, kan det være muligt, at disse Fordybninger allerede har været i Stenen, før man benyttede den som Byggemateriale. Hvor Skaalene findes i Dækstens Overflade, maa man dog tro, at de er anbragt som et Led i Mindesmærket, efter at det var rejst.

Forstaaelsen af disse mærkelige Tegn er ofte diskuteret og der er forskellige Meninger om dem. De fleste Forskere er dog enige i det Stykke, at de har tjent Soldyrkelsen og Frugtbarhedens Kulthandlinger.

I »Nationalmuseets Arbejdsmark«, 1938, skriver Dr. J. Brøndsted om Bronzealderens Soldyrkelse og kommer i dette Emne ind paa de skaalformede Fordybninger:

»Meget ofte sammenstilles paa Helleristningerne Soltegnet, hvad enten det er Kreds eller Hjul, med de skaalformede Fordybninger, disse mærkelige, vidt udbredte og ikke mindre vidt diskuterede Tegn, hvis Betydning vistnok er Frugtbarhed, oprindelig Forsøg paa billedlig at gengive selve Avlingsaktens Tryk. Hvad er rimeligere for Agerdykere og Kvægholdere, der skal sørge for Væksten hos Avl og Dyr, end at sammenstille Tegnene for frugtbargørende Sol og for Avlekræften.« — Vi kender Sten, der viser Solhjulet, fyldt med Frugtbarhedsskaale eller omgivet af Frugtbarhedsskaale.

Stenen fra Miang, der er opstillet i Sønderborg Slotsgaard, viser Solringen paa en helt skaaldækket Flade. Den i Foraaret 1938 paa Sebbelevmark fundne Helleristningssten, bærer en Skaal midt i Solringen.

Ikke sjældent findes smaa, kun indtil haandstore Sten, der kan have 6—7 af disse Fordybninger. Det maa antages, at de har tjent samme Formaal.

De store, fritliggende Sten, eller Overliggere over Stenaldergrave, kan være Oldtidsofolkets fælles Kultplads, hvor man, ligesom en Menighed samles i sin Kirke, foretog en fælles religiøs Handling i Bøn om Varme og Frugtbarhed. Saaledes kan de mindre Sten have tilhørt en Hjemmekult, som det kendes hos Naturfolk den Dag i Dag, og ligesom den rettroende Katolik bruger Rosenkrans, Vivandsbækken og Mariabilledet i stille Timer i Hjemmet. —

Sol og Frugtbarhed kan ikke skilles ad over for Avl og Trivsel, de danner det højeste Begreb for Oldtidens Folk ved Tanken om Slægtens Fremtid.

I de senere Aar er der fundet en Mængde af disse Sten her paa Als og Sundeved, dog især paa Als, hvor der nu kendes 56, medens der paa Sundeved, indenfor Sønderborg Amtsrads-kreds, kun kendes 5.

En Del af dem ligger som Dæksten over Stenaldergrave, andre staar som Ledstolper, for det meste udkløvede af større Sten, enkelte har staaet som Randsten ved Oldtidsgrave, flere er

funden som Fundamentsten i Bygninger, medens en Del ligger spredt som fritliggende Sten i Diger og i Skovene.

DÆKSTEN OVER STENALDERGRAVE.

1. Thorstenen ved Katry.

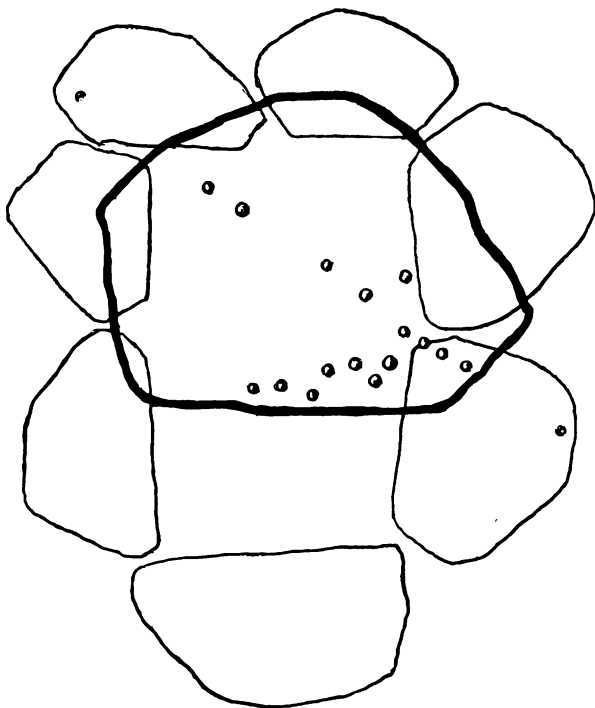
Et af de smukkeste Dyssekamre paa Als er »Thorstenen« eller »Trodsten« ved Katry, tilhørende Gaardejer Hans Hansen. Paa Dækstenens Overflade ses 12 skaalformede Fordybninger. Den nævnes allerede i et Skrift af Geheimeraad Michelsen, »Alsen, eine vorchristliche Kultusstätte«, udgivet 1877. Michelsen skildrer Stenen som Offersten og efter hans Mening har de hedenske Præster stillet deres Offerredskaber i Stenens Skaale! — 1)

2. Dyssekammer ved Vertemine.

Paa en Mark øst for Vertemine ligger Resten af en Langdysse, der indtil 1888 havde to smukt bevarede Dyssekamre. Samme Aar blev det ene slaaet i Stykker og Stenene blev brugt til Byggearbejde paa Gaarden. — Det meste af Langhøjen er afgravet og nu staar kun det ene Kammer. Det bestaar af 6 Bæresten og en Tærskelsten, der danner Indgangen mod SSØ. En Overligger dækker ca. to Trediedele af Kamret, der har formodentlig været en anden Dæksten, som nu er forsvunden. Paa Dækstenens

1) Sml. »Fra Als og Sundeved«, Heft XI, »Fra Notmark Sogn«, Side 7.

Overflade findes 16 skaalformede, stærkt forvitrede, men endnu tydelige Fordybninger.

Skaalsten Nr. 2.

I de to Dyssekamre var der »sat Brand« for Gaarden, d.v.s. at Vertemine skulde brænde, hvis Kamrene blev ødelagte ved Menneskehaand. Faa Dage efter at man havde ødelagt det ene Kammer, slog Lynet den 8. September 1888 ned paa Gaarden og den store Kostald brændte. — Folk paastod, at Stalden ikke var

brændt, hvis man havde ladet Dyssekamret staa! — Det er i hvert Fald Overtroen der er Skyld i, at det andet Kammer blev staaende.

3. Runddysse i Nørreskoven.

I Nørreskoven ved Østerholm (Distr. 75) ligger en forstyrret Runddysse. Enkelte Randsten er bevaret, men Kammeret ser ud til at være ødelagt. Dækstenen, 1,90 m lang, 1,40 m bred og ca. 1 m høj, bærer i Overfladen 16 skaalformede Fordybninger.

(Kortbl. Nørreskoven II. 15).

4. Runddysse i Statsskoven Fryndesholm.

I Statsskoven Fryndesholm ligger flere Oldtidsminder, deriblandt en Runddysse.

Som forhen nævnt opdagede man ved Restaurationen i 1938, at der paa Dækstenenes Overflade fandtes 15 skaalformede Fordybninger, fordelt over Stenens sydøstlige Halvdel.

(Kortbl. Asserballe, 71).

5. Dyssekammer i Arnkils Fredsskov.

I det sydøstlige Hjørne af Arnkils-Fredsskov (Distr. 271) ligger flere store Sten fra et ødelagt Dyssekammer. Afdøde Skovløber og Veteran fra 1864, Hans Peter Hansen, kunde fortælle, at der i hans Forældres Tid havde staaet et Stenkammer med stor Dæksten. Det maa være bleven ødelsagt for ca. 100 Aar siden (1817).

Paa et afsprængt Stykke af en stor Sten, der sikkert har været Dækstenen over Kamret, findes 15 skaalformede Fordybninger.

(Kortbl. Sottrup, 13).

6. Forsvunden Runddysse ved Tombølgaard.

I Hegnet mellem Tombølgaard og Vybækgaard (Ulkebøl Sogn) har ligger en Runddysse. Gaardejer Jørgen Dethlefsen, sen., Tombølgaard, født 1857, har fortalt (1918), at han godt kunde huske Dyssekamret, der maa være blevet ødelagt Vinteren 1869—70. Dethlefsen fortalte som en Mærkelighed, at Dækstenen havde en Del runde Fordybninger paa Overfladen, der var »saa store som en Fem-Mark«.

Kamret bestod af tre lige høje Sten og en lavere Sten mod Sydøst.

(Kortbl. Augustenborg, 334).

7. Runddysse i Rumohrsgaards Dyrehave.

I Dyrehavens østlige Udkant ligger en forstyrret Runddysse. Højen med et Tværmaal af ca. 20 m er ca. 1,50 m høj. I Toppen ligger to Sten fra et ødelagt Kammer, af Randstenene er kun fire synlige. Ved Sydfoden ligger en stor Sten, der saavidt den er synlig, har en Længde af 1,65 og en Bredde af 1,00 Meter. Hele Overfladen er fyldt med ca. 155 skaalformede Fordybninger. Da den efter Størrelsen ikke svarer til de øvrige Randsten, og den er stor nok til

at have kunnet tjene som Dæksten, antager jeg, at den er Kamrets Overligger, der ved Ødelæggelsen er væltet ned til Højfoden.

(Kortbl. Augustenborg, 371).

Randsten og andre Sten i Forbindelse med Oldtidsmindesmærker.

8. Forsvunden Runddysse paa Havnbjerg Mark.

Paa Havnbjerg Mark, lige Nord for Slugten ved Karlsminde, laa en delvis forstyrret Runddysse. Højen blev fuldstændig udjævnet i Efteraaret 1934 og Stenene slaaet i Stykker til Vejmateriale. I Højmidten var Kamrets Sidesten endnu bevaret, ligesom en Del af Fodkransen. En Randsten omtrent midt paa østre Højfod, ca. 0,75 m høj og 0,85 m bred, bar 19 skaalformede Fordybninger. Denne Sten blev sammen med de andre slaaet til Skærver.

(Kortbl. Havnbjerg, 105).

9. Skovbyballe Strand.

Ved Stranden udfor Skovmose, sydøst for Skovbyballe, ligger Resten af en Gravhøj lige i Strandkanten. Højens Halvdel mod Havet er skyllet bort. Ved Foden af den ligger en større Sten med to skaalformede Fordybninger. Den Sten har formodentlig hørt til Højens Fodkrans. I den nedstyrtede Del af Højen fandtes for en Del Aar siden Brudstykker af et Bronzesværd.

(Kortbl. Tandslet, 15).

10. Langdysse i Rumohrsgaards Dyrehave.

Paa den vestlige Langdysse i Rumohrsgaards Dyrehave (nu Statsskov) lidt øst for den aabne Gravkiste og midt paa Højryggen er en Sænkning, hvori der ligger et Par større Sten, der hidrører fra en ødelagt Gravkiste. Den ene er afkløvet, medens den anden er ubeskadiget og frembyder den Interesse, at der paa dens temmelig plane, opadvendende Side er indhugget et ligearmet Kors.

Korsets Furer er foroven 3 cm brede, Dybden 1—2 cm. De har regelmæssig buet Form med ret ren Bund. De er sikkert ikke hugne med Jerninstrument. Stenen maa betegnes som *Helleristning*.

Gamle Folk i Hundslev har fortalt tidligere Domæneforpagter Jacobsen, Rumohrsgaard, at Proprietær Hellemann, der før ejede Gaarden, har gravet Kamret ud i 1862. Da Arbejderne iblandt Kamrets smaa Sidesten saa, at paa den var indhugget et Kors, gjorde Hellemann opmærksom derpaa. Han bød, at de skulde lade Stenen staa »for Korsets Skyld«.

Hellemann har ogsaa fjernet Dækstenene over de to Kamre i østlige Langdysse og de fleste af Randstenene ved begge Langdysser til Bygningsbrug paa Rumohrsgaard.

(Kortbl. Augustenborg, 136).

Da det synes sikkert, at Korstegnet har været paa Stenen, da den blev indbygget som Sidesten i Gravkisten, maa det antages, at Hel-

leristningen er ældre end Graven. Da man ikke kender noget til Gravkistens Datering, men da efter de Gamles mundtlige Beretning Gravkistens Sider har bestaaet af mindre Sten, maa den have været en Slags Hellekiste, der godt kan hidrøre fra den ældre Bronzealder, er der ikke noget der taler imod, at man ikke har kunnet bygge en yngre Stenalders hellig Sten ind i Gravrummet.

Kors og Hjul Kors, eller Hjul uden Kors er hellige Tegn, den primitive billedlige Fremstilling af Solen. De forekommer i Danmark langt sjældnere end de skaalformede Fordybninger.

11. »Uglehøj« ved Blegebæk.

Vejen fra Blegebæk til Ketting fører forbi »Uglehøj«, en stærkt udpløjet Højtomt. Den sydlige Højfod er afskaaret af Landevejen. I 1927 var Ejeren, Landmand Hans Peter Jacobsen, Blegebæk, i Færd med at grave Sten ud af Vejskrænten, hvor der stod en Del af Højens Fodkrans.

I den ene af Randstenene, hvis Størrelse er ca. 60×63 cm, fandtes i udadvendende Side 23 skaalformede Fordybninger. To af Skaalene er forbundne med en Rille.

Ejeren overlod Stenen til Museet paa Sønderborg Slot, hvor den nu er anbragt i Slotsgaarden.

(Kortbl. Augustenborg, 194).

12. Højtomt ved Blegebæk.

Ved Bygningen af Landevejen Bro—Fyns-

hav i 1928 blev en Højtomt ved Skakkenborg-Blegebæk afgravet. I en lille Stenpakning, der dog ikke var en Gravsætning, fandt Smedemester Jørgen Hansen (tidl. Gammelgaard) en Kalksten i Forbindelse med en Flintknold, ca. 20×25 cm stor, med fem indgnedne Skaale, paa den ene Side tre, paa den anden Side to.. To Skaale, boret fra hver sin Side, støder saa nær saammen, at der i Midten er et lille Hul. —

Stenen opbevares i Museet paa Sønderborg Slot.

(Kortbl. Augustenborg, 69).

13. Højtomt paa Røjumskobbøl ved Sønderborg.

Ved Søndre Landevej ligger en stærkt udpløjet Højtomt.

Et Dyssekammer var her allerede bleven ødelagt 1885. Indtil 1917 laa endnu to af Kamrets Sten og en Del Randsten var endnu bevaeret. Den største af disse Randsten laa ved sydøstre Højfod. Den var ca. 1,25 m lang og 0,80 m høj. Paa den udadvendende Side bar den 17 smukt indgnedne Skaaler.

I Efteraaret 1917 og Vinteren 1917—18 har russiske Krigsfanger, der var beskæftiget paa Ladegaarden, slaaet Sten paa Markerne, Resten af Kamret, Randstenene, og med dem den smukke Skaalsten, blev slaaet til Skærver.

(Kortbl. Sønderborg, 35).

14. Dyssekammer ved Nygaard. (Nørreskoven).

I Nørreskovens Distrikt Nr. 31 ligger en forstyrret Runddysse. Paa en lav Jordhøj staar en stor Sten, oprejst og sikkert paa Plads. I en Afstand paa ca. 1,80 m ligger en anden stor Sten. Begge har utvivlsomt hørt til et Dyssekammer, mellem dem er Højen stærkt stenfyldt og i Bunden findes en Mængde brændt Flint. Om Højfoden er tre Randsten bevaret. Der er alle Tegn paa, at der har været en Dysse, og de to Sten kan være Kamret Endesten. Den ene er 40 cm lavere end den anden, maaske Tærskelstenen.

Den store oprejste Sten, 1,30 m lang, 1 m høj og 0,85 m bred, har en jævnt faldende Skraaning mod Øst og Sydøst. Denne Del er dækket af rigelig 60 skaalformede Fordybninger, 3—5 cm i Tværmaal og indtil 1,5 cm dybe. 5 Skaale, omtrent midt paa Fladen, er forbundne med en indgneden Fure.

(Kortbl. Nørreskoven I, 42).

Sten med skaalformede Fordybninger i Bygningsfundamenter, Broer, Stendiger og Stenter.

15. Lysabild Kirke.

I nordre Side af nordre Korsfløj paa Lysabild Kirke, det saakaldte »Helligblodskapel«, er i Kampestenssoklen indemuret en meget stor Granitsten, 1,75 m høj og 1,30 m bred, hvis synlige Flade er fyldt med ca. 100 skaalformede Fordybninger.

Man ser, at Stenen er føjet ind i Kirkens Mur med Omhu og med bestemt Hensigt. Der har maaske i Middelalderen endnu klæbet noget religiøst ved Stenen, da man byggede den i Kirkemuren, i en Tid, da der endnu var en Levning af Brydningen mellem den gamle og den ny Tro.
(Kortbl. Tandslet, 66).

16. S t. M a r i e k i r k e n, S ø n d e r b o r g.

I Kirkens Vestgavl, under Taarnet ved Siden af Døren, der fører ind til Taarn-Trappen, ligger en Sten i Granitsoklen, ca. 1,40 m lang, 0,45 m høj, med 7 skaalformede Fordybninger.

17.

Under Fundamenteringsarbejdet ved Kirkens Sydmur i Anledning af Jernbanens Bygning i Efteraaret 1932, fandt man en Sten med en skaalformet Fordybning i Kirkens gamle Fundament, i en Dybde af 1,75 Meter. — Stenen opbevares paa Sønderborg Slot.

(Kortbl. Dybbøl, 250).

18. S ø n d e r b o r g R a a d h u s.

Under Nedbrydningen af det gamle Raadhus (November 1933) blev en meget stor Sten kløvet, for at faa den op fra Fundamentet. Forfatteren fandt senere et af de afkløvede Stykker — ca. 0,60×0,60 cm stort, med 11 skaalformede Fordybninger. — Da Stenene delvis var kørt bort, var det ikke muligt at finde de dertil hørende Afspaltninger. Stenen opbevares i Museet paa Sønderborg Slot.

Kortbl. Sønderborg, 182).

19. Caroline Amalie Skolen, Sønderborg.

Ved den nedbrudte Caroline Amalie Skole i Sønderborg (nu Kirketorvet) fandtes i Stendiget et Brudstykke af en Sten ($0,75 \times 0,25$ m) med tre skaalformede Fordybninger. — Den opbevares i Museet paa Sønderborg Slot.

(Kortbl. Dybbøl, 249).

20. Ved Gaarden Hjortspring, Svenstrup Sogn.

Ved Nedbrydningen af en gammel Lade paa Hjortspring i Aaret 1926 fandtes i Fundamentet i en Dybde af rigeligt 1 Meter en ca. 75×45 cm stor Sten, hvis ene, jævne Side, er helt dækket med ca. 50 Skaale.

Gaardejer Kentzen forærede Stenen til Museet paa Sønderborg Slot, hvor den nu opbevares.

(Kortbl. Havnbjerg, 27).

21. Grønnebro i Nørreskoven.

Hovedvejen, der i Syd-Nord Retning fører igennem Nørreskoven, gaar over Grønnebækken. Overkørslen over Vandløbet dannes af en Bro eller Stenkiste, »Grønnebro«, der bestaar af raat tilhugne Granitplanker. Broens primitive enkle Konstruktion og kraftigt virkende Forhold gør den baade malerisk, smuk og interessant. Den øverste Overligger paa Nordsiden, en Granitplanke, 3 Meter lang og ca. 0,50 Meter høj, bærer paa Ydersiden 33 skaalformede Fordybninger. Den er spaltet ud af en større Blok,

de andre til den kørende Stykker sidder sikkert indbygget andetsteds i Broen. Antagelig har den ligget som Dæksten paa en af de store Stenaldergrave, der findes i Nærheden.

(Kortbl. Nørreskoven II, 71).

22. L a m b j e r g s k o v.

I Gaardejer Jørgen Niensens Have i Østerby (Kajnæs) ligger en stor Sten, ca. 1,40×1,10 m, med over 80 skaalformede Fordybninger.

Stenen laa indtil 1932 i en Stenkiste over Bækken nordvest for Gaardejer Jacobsens Gaard i Lambjerg Skov, hvor Gaardejer Jørgen Nielsen opdagede den og af Ejeren fik Lov til at tage den med hjem til Kajnaes.

(Kortbl. Sønderborg, 197).

23. T o m h a v e - M i a n g.

Mellem Gaarden Tomhave og Miang løber den fra Lambjerg kommende lille Bæk under Landevejen. Ved en Reparation af Stenkisten i 1927 opdagede Arbejderne, at en af Overliggerne, en stor flad Sten, var fyldt med skaalformede Fordybninger, man mener mindst 100.

Man undlod at give Museet Meddelelse, da man var bange for, at Arbejdet derved skulde blive forsinket, og Stenen blev lagt paa sin gamle Plads i Stenkisten, hvor den ligger endnu.

(Kortbl. Augustenborg, 368).

24. S t e n t e v e d G u n d s t r u p.

Fra Landevejen ved Gundstrup førte før en Fodsti over til Vejen mellem Blegebæk og Ketting. Den Mærk, Stien fører over, kaldes »Høj-

mark«, hvor der endnu ses Tomter af 6 store Gravhøje .

I Hegnet mod Gundstrup førte Stien over en Stente, og paa denne Sten findes 10 skaalformede Fordybninger. Proprietær Winkelmann-Gundstrup forærede Stenen til Museet paa Sønderborg Slot, hvor den nu staar i Slotsgaarden.

(Kortbl. Augustenborg, 71).

25. »Fandens Sten« paa Hejerhals.

En Gangsti førte før fra Ketting over Marken »Hejerhals« til Asserballe. Ved Hejerhals Dige stod en Stente, bestaaende af tre Sten, og paa den ene 7 skaalformede Fordybninger og desuden et Hjulkors. Skaalenes Anordning skal have vist Stjernebilledet Karlsvognen. En Tegning i Museet, efter en Skitse af Lærer Andersen, Notmark, viser Stenen. En gammel Veteran fra 1864, Peter Møjsen i Ketting, har givet en Beretning om Stenen, der nøje svarer til Lærer Andresens. Der er ingen Tvivl om Stenens Udseende. Om Skaalenes Anordning som Stjernebillede skyldes en Tilfældighed eller om de virkelig har skullet forestille Karlsvognen, er selvfølgelig et aabent Spørgsmaal.

Der knytttes en Del Sagn til den Sten.

Fanden skal engang i et Anfald af Raseri have sparket saa haardt mod Stenen, at Aftrykket af hans Hestesko blev siddende paa den. Efter denne Tid saa man i mørke Nætter, at dette Aftryk havde et lysende Skær, indtil

en Præst fra Asserballe huggede et Kors midt i Mærket ,og det lyse Skær hørte derefter op.

Da Stenen med Hesteskoen endnu stod paa sin Plads og før Asserballe-Præsten huggede Korsmærket i den, vilde en Plovkarl engang sætte sig paa Stenen for at spise sit Brød. Han mærkede da, at Stenen var varm, endskønt det var i November Maaned. Samme Karl saa en Dag, at en Krage ,som satte sig paa Stenen, faldt død ned. — Det var Fanden, der var Skyld i det hele.

Stenen er længst forsvunden, men Sagnene om Stenen paa Hejerhals lever endnu i Befolkningen.

(Kortbl. Augustenborg, 379).

26. Egen Kirkegaard.

I Stendiget om Egen Kirkegaard, ud mod Kirkegaarden og til venstre for Nordindgangen, ligger en Sten med 14 Skaale. Den er kløvet ud af en større Blok.

(Kortbl. Augustenborg, 302).

27. Gammelgaard.

I det gamle Stendige til højre for Alleen ved Indkørslen til Gammelgaard sidder en Sten med en skaalformet Fordybning.

28. Stente ved Mindbjerg.

Ved Søndre Landevej, lidt vest for Mindbjerg, paa Majbølgaards Mark, staar en Stente, der bestaar af to Sten. I den oprejste Stens Overflade fandtes tre skaalformede Fordybninger.

I den senere Tid (efter 1935) er slaaet et Stykke af Stenen, to Skaale er derved gaaet tabt, saa der nu kun er én Fordybning tilbage. (Kortbl. Sønderborg, 206).

29. Brandsbøl.

I et Stendige ved Landevejen lidt øst for Indkørslen til Gaardejer Mads Schmidts Gaard i Brandsbøl sad en Sten med 3 skaalformede Fordybninger.

Ved Anlægget af den nye Landevej Brandsbøl—Oksbøl i 1934 er Stendiget bleven fjernet. Skaalstenen er sammen med de andre Sten bleven forvandlet til Vejskærver.

(Kortbl. Nordborg, 237).

30.

Ved samme Gaard, i Diget ved Indkørslen fra den ny Landevej, ligger en stor og meget smuk Sten med ca. 90 skaalformede Fordybninger. Skaalene er spredt over en Flade paa ca. $1,40 \times 0,80$ Meter.

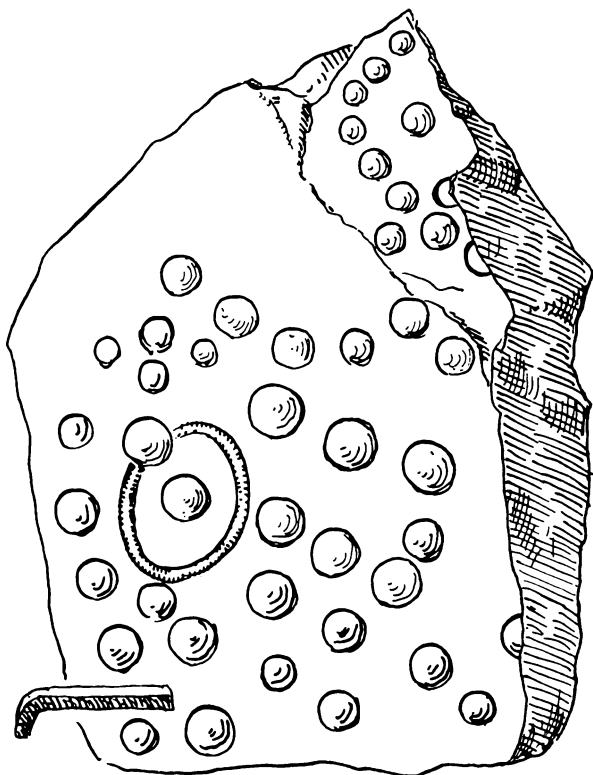
(Kortbl. Nordborg, 237).

Sten med skaalformede Fordybninger, anvendt som Ledstolpe.

Det er paafaldende ,at saa mange af vore Skalstene er bleven benyttet som Ledstolper eller anbragt som Stenter. Det skyldes maaske noget mere end et Tilfælde. At Lysabild Stenen paa en saa omhyggelig Maade er føjet ind i Kirkemuren, er heller ikke et rent Tilfælde. Muligvis har der klæbet en Overlevering af Overtro eller af en religiøs Tanke ved disse

Sten, da man har søgt at bevare dem, ved at tage dem i Brug. — Ved Indkørslen eller Fodstien ind til en Mark, kunde Stenen tages i praktisk Brug som Ledstolpe eller som Stente, maaske ansaa man det som et godt Varsel for Marken, at Stenen bar Solens og Frugtbarhedens Symboler.

31. Jørgen Iversens Gaard i Miang.

Skaalsten Nr. 31. (Miang).

Da man kort efter Genforeningen begyndte med at bygge ny Landeveje, og et stort Stenmateriale skulde skaffes til Veje, maatte vore gamle Stendiger og mange Oldtidsmindesmærker bøde derfor. Mange Fortidsværdier er gaaet tabt. Saaledes var man i April 1923 i Færd med at slaa Sten hos Gaardejer Jørgen Iversen i Miang. — Man havde allerede slaaet nogle Stykker af en større Sten, da man opdagede, at den ene Side var dækket af skaaformede Fordybninger og en videre Ødelæggelse blev forhindret. Ejeren overlod den til Museet paa Sønderborg Slot.

Den bevarede Del af Stenen er 0,65 m høj og 0,50 m bred. Paa den ene, jævne Side tælles ca. 45 indgnedne Skaale og omtrent midt paa Fladen en kredsformet Indgnidning, Solmærket. Stenen laa i Havegærdet. En indføjjet Portstabel beviser, at den har tjent som Stolpe til en Laage, antagelig ved Indgangen til Gaardens Have.

(Kortbl. Augustenborg, 308).

32. Ledstolpe ved Gundstrup.

Kun to Meter Øst for den under Nr. 24 omtalte Stente ved Gundstrup, paa den østlige Side af Hegnet, der danner Skellet mellem Højmark og Nabomarken, lige ved Landevejen, fandtes samtidig med Nr. 24 en gammel Ledstolpe med syv store, dybt indhuggede eller indgnedne Fordybninger. En naturlig Fure, der gaar igennem hele Stenens Længde, er foroven

krydset af flere Tværlinier, der er kunstigt dannede. Dette kan maaske betragtes som en Slags Ornamentering af Stenen. Portstabelen sider endnu i Stenen.

(Kortbl. Augustenborg, 70).

33. I D y n d v e d.

Ved Indkørslen til Gaardejer Jørgen Lauritsens Gaard i Dyndved staar paa begge Sider høje Sten, der har tjent som Ledstolper. I Stenen paa højre Side findes 6 skaalformede Fordybninger. Stenen er kløvet ud af en større Granitblok.

(Kortbl. Augustenborg, 193).

34.

Ved Brag's Gaard i Dyndved staar ligeledes en Ledstolpe, kun med én indgneden Skaal i Overfladen.

35. Ledstolpe paa D y n d v e d M a r k.

Paa Gaardejer Jacob Jespersen's Mark, nær Augustenborg Fjord, staar ved Indkørslen fra Markvejen en høj Ledstolpe. Paa den mod Vejen vendende Side findes 24 skaalformede Fordybninger. Stenen staar 1,10 m over Jorden, paa den jorddækkede Del er endnu et større Antal af Skaa'le. Stykker af Jernkabler sidder endnu i Stenen.

(Kortbl. Augustenborg, 393).

36. Ledstolpe nord for M a j b ø l - g a a r d.

Mellem Majbølgaard og Majbøl stod for ca.

30 Aar siden et Hus, kaldet »Kofllej« —Kobbelled. Det har oprindeligt været et Ledvogterhus ved Hertugens Kobbelhegn, som indgrænsede Majbølgaards Marker. Hvor Huset har staaet, staar endnu en 1,30 m høj Granitstolpe med to Jernstabler, der tyder paa, at den har været Ledtolpe, enten i Kobbelhegnet eller ved Indkørslen til Huset. Der findes paa den 7 skaalformede Fordybninger, 6 i Overfladen og en paa Siden.

(Kortbl. Sønderborg, 120).

37. Ledstolpe mellem Ertebjerg og Kettingskov.

Ved den gamle Vej fra Ertebjerg til Kettingskov staar en Ledstolpe med ca. 20 skaalformede Fordybninger. Jernstabilen sidder endnu i Stenen.

(Kortbl. Asserballe, 170).

38. Dybbøl Landevej.

Syd for Landevejen, mellem den gamle Aabenraavej og Dybbøl Mølle, stod indtil 1924 en 1,60 m høj Ledstolpe med Jernstabler, ved Indkørslen til den Dybbøl Mølle tilhørende Mark. Stenen bærer 24 skaalformede Fordybninger. Den staar nu i Slotsgaarden i Sønderborg.

(Kortbl. Dybbøl, 247).

39. Ledstolpe i Avnbøl By.

Ved Indkørslen til Marken nord for Asmus Iversens Gaard i Avnbøl staar en Ledstolpe med Jernstabler. Der ses i den 12 skaalformede Fordybninger. Formodentlig vil der være flere

Skaale paa den Del af Stenen, der dækkes af Jorden.

(Kortbl. Adsbøl, 6).

FRITLIGGENDE STEN.

40. I Blomeskobbel.

I Nærheden af den store Stenaldergravplads i Statsskoven Blomeskobbel, ca. 100 meter S—V for Runddysse Nr. 145, ligger en Sten ca. 1,10 × 0,90 m stor, nedsunken i Skovbunden. Paa dens Overflade findes 36 skaalformede Fordybninger.

(Kortbl. Asserballe, 215).

41. I Skoven Pinnesholm ved Vertemine.

Ved det nordøstlige Skovdige i Skoven Pinnesholm ligger en større Sten, ca. 1,00 m lang og 0,60 m høj. Paa den mod Øst vendende, jævne Flade var der 21, tildels ret dybe Skaale.

Stenen maa være slaaet i Stykker i Efteraaret 1918 og taget til Byggebrug paa Gaarden Vertemine.

(Kortbl. Asserballe, 191).

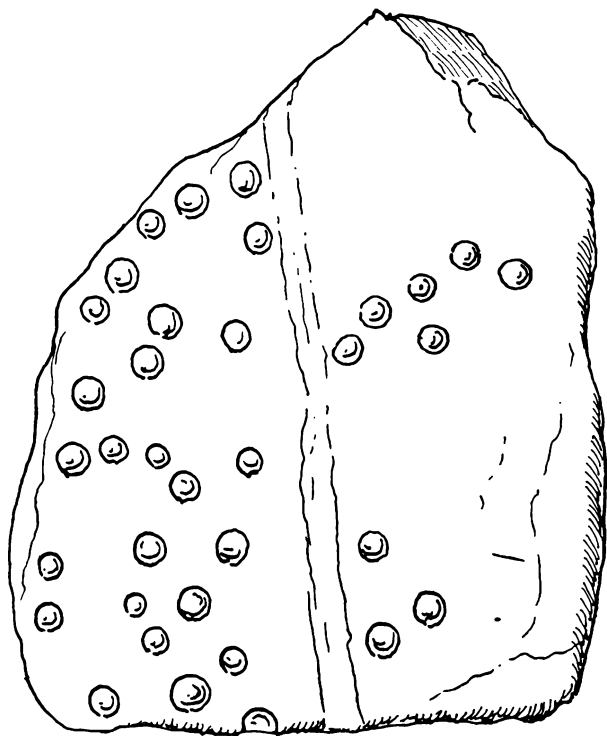
42. »Bondeholm« i Almsted.

Paa Gaardejer Hans Eriksens Mark »Bondeholm« mellem Almsted og Padholm, stod indtil 1917 en smuk Skaalsten. Den maalte i Højde og Bredde ca. 1,5 Meter og havde paa den ene, flade Side 16 skaalformede Fordybninger.

Hans Eriksen havde ladet Stenen transportere hjem til Gaarden, hvor den skulde have sin Plads i Haven; mens han var i Felten, har russiske Krigsfanger, der slog Skærver paa Gaarden, slaaet den smukke Sten i Stykker.

(Kortbl. Asserballe, 196).

43. Dybbøl By.

Skaalsten Nr. 43. (Dybbøl).

Ved Oprensningen af en Dam ved Gaardejer Jens Nissens Gaard i Dybbøl fandtes en 0,80×0,60 m stor Sten med skaalformede Fordybninger.

Da Soldaterforeningernes Flagmast paa Dybbøl blev rejst i 1920 forærede Gaardejer Nissen Stenen til Anlægget omkring Flagmarken, hvor den blev føjet ind i Stensætningen, og hvor Forfatteren opdagede den. Efter Andragende overlod Soldaterforeningerne Stenen til Museet paa Sønderborg Slot.

Paa Stenens jævne Flade findes 35 smukt indgnedne Skaale.

(Kortbl. Dybbøl, 91).

44. Dybbøl Strand.

I Strandkanten ved Vemmingbund, foran den preussiske Skanse XII, er fundet et afsprængt Stykke af en større Sten med tre skaalformede Fordybninger. Stenen opbevares i Museet paa Sønderborg Slot.

(Kortbl. Dybbøl, 248).

45. Skelde Strand.

I Strandkanten ved Skelde Mark (Flensborg Fjord) fandtes i Foraaret 1921 en Sten, 1,20 m lang og 0,55—0,60 m bred, med 31 skaalformede Fordybninger. Den laa ca. 1,5 m ud for normal Vandstand, paa ca. 0,4 m Vand. Den jævne Overflade laa lidt over Vandet og Fordybninger var tildels 5—7 cm i Tværmaal og 1—3 cm dybe.

Da Forfatteren i Sommeren 1927 traf Foranstaltning til at faa Stenen sikret, var den

forsvunden. Det maa antages, at Stenfiskere har taget den.

(Kortbl. Skelde, 109).

46. Nord for Pæleværk.

I Krattet paa Vertemines Mark, nord for Pæleværk, laa en stor Sten, 1,10 m høj og 1,20 m bred, med 28 skaalformede Fordybninger. Enkelte Fordybninger var forbundne med indgnedne Linjer, desuden fandtes to saadanne Linjer, der ikke havde nogen Forbindelse med Skaale.

Stenen er nu forsvunden. Forpagteren af Vertemine, Th. Jacobsen, opdagede først i 1921 at Stenen var borte. — Han mente, at de russiske Krigsfanger, der i 1917—18 har slaaet Sten paa forskellige Marker, ogsaa har slaaet Skaalstenen i Stykker, endskønt de havde faaet Paabud om at lade den staa.

(Kortbl. Asserballe, 195).

47. Mindestenen for Hans Norsk i Sønderborg Slothave.

Mindestenen for Sønderborg Stadshauptmand Hans Hansen Norsk, rejst 1931, der den 28. Marts 1848 paa dette Sted hejste Dannebrog, for at tilkendegive, at Sønderborg var dansk, er funden paa en Mark ved Landevejen vest for Ullerup. Først da den var bragt til Sønderborg og aflæsset paa Stedet, hvor den nu staa, opdagedes at der paa dens ene Side fandtes 30 skaalformede Fordybninger.

Stenen laa under flad Mark, det kunde ses

i Jorden omkring den, at den engang er bleven sænket dybere ned, for ikke at være til Hinder for Ploven.

(Kortbl. Sottrup 89).

48. Arnkils Fredskov.

I den nordlige Del af Arnkils Fredskov (Distr. 268) staar en Sten med en enkelt skaalformet Fordybning. Stenen, der staar i Nærheden af en Gravhøj, er antagelig en Randsten fra denne.

(Kortbl. Sottrup 7).

49. Elstrup Mark.

I den nordlige Skovparcel paa Elstrup Mark, i Nærheden af en Gravhøj, ligger store Sten langs Skovdiget ud mod Nørreskoven. I en af disse Sten findes en smuk skaalformet Fordybning. Stenen skal hidrøre fra Højens Fodkrans.

(Kortbl. Havnbjerg, 14).

50. Brandsbøl Strand.

En Række store Sten, der stod ved Strandkanten ved Brandsbøl, blev slaaet til Skærver i Sommeren 1933. Blandt disse var en stor Sten, ca. 1,35 m høj og 1,30 m bred, hvis ene Side næsten var dækket af 104 skaalformede Fordybninger. Enkelte Skaale var 6—8 cm brede og indtil 2,5 cm dybe.

(Kortbl. Nordborg, 161).

51. Mels Mark.

Efter Meddelelse af Kontrolassistent Chr. Christensen, Melsmark, laa indtil 1933 eller 1934 tre store Sten paa en Eng, »Lyngmai«, til-

hørende Gaardejer Christen Lauritsen i Mels. Stenene er nu slaaet i Stykker. Den ene Sten havde paa den mod Sydøst skraanende Flade 7 skaalformede Fordybninger.

(Kortbl. Nordborg, 238).

52. Ertebjerg.

I et sumpet Krat øst for Hans Petersens Gaard i Ertebjerg laa en Sten, 1,30 m lang og 0,70 m høj. Paa en jævn Skraaflade fandtes 23 skaalformede Fordybninger. Enkelte Skaale var forbundne med indgmedne Furer. Stenen er forsvunden mellem 1916 og 1922.

(Kortbl. Asserballe, 194).

53. Stensgaard.

Ved Stensgaard Voldsted staar en Sten med ca. 30 skaalformede Fordybninger.

(Kortbl. Tandslet, 124).

Sønderskoven ved Sønderborg.

54.

Paa Arnhøj (Distr. 245) ligger en større Gruppe af Gravhøje, og ved Foden af den ene Høj ligger en større Sten, der paa den mod Øst skraanende Flade bærer 25 skaalformede Fordybninger. Stenen ligger sikkert paa sin oprindelige Plads.

(Kortbl. Sønderskoven, 43).

55.

Ved »Kongebøgen« i Sønderskovens Distrikt 211 ligger en meget stor Sten med 5 Skaale i Overfladen.

(Kortbl. Sønderskoven, 77).

Statsskoven Lambjerg Indtægt.
56.

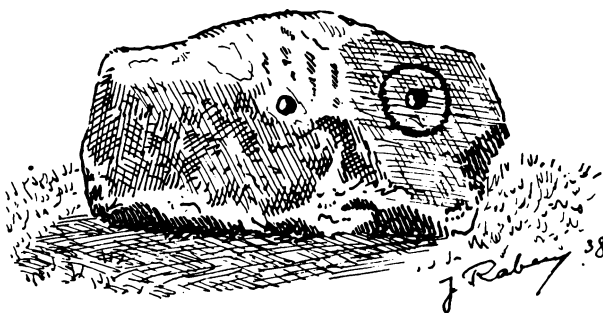
I Skoven syd for Landevejen, Distr. 177, ligger en Sten, 1,95 m lang, 1,30 m bred og godt 0,50 m høj. Den mod S—Ø skraanende Flade er dækket af 39 skaalformede Fordybninger. Stenen synes at ligge paa sin oprindelige Plads.

Kortbl. Lamb. Indt., Nr. 1).
57.

Nord for Vejen, i Distr. 170, paa en fritliggende Sten, $1,20 \times 1,10 \times 0,40$ m stor, findes 23 skaalformede Fordybninger. Stenen har sikkert staaet som Randsten ved en nærliggende Gravhøj. — I umiddelbar Nærhed ligger stærkt forstyrrede Grave, to Langdysser og en Runddysse.

(Kortbl. Lamb. Indt., Nr. 5).

58. Sebbelevmark.

Helleristningssolen Nr. 58. (Sebbelevmark).

Ved Dræneringen af en lille Mose sydvest for Enkefru Skovmands Gaard paa Sebbelev-

mark i Foraaret 1938, fandtes en Helleristningssten i ca. 1,00 Meters Dybde.

Stenens Størrelse er ca. 40×60 cm. Paa en glatsleben Skraaflade ved Stenens ene Ende er indhugget et Solmærke, en Ring med en Diameter af 13 cm. Midt i Ringen er der en smuk skaalformet Fordybning. Desuden findes der endnu en Skaal i Stenens Overflade.

Enkefru Skovmand forærede Stenen til Museet paa Sønderborg Slot.

(Kortbl. Augustenborg, 399).

59. Østerby Strand, Kegnæs.

Ved Østerby Strand fandt Gaardejer Jørgen Nielsen, Østerby, en Afspaltning af en større Sten, med 6 skaalformede Fordybninger. Stenen opbevares i Jørg. Nielsens Privatsamling.

(Kortbl. Tandslet, 179).

60. Ved Stranden syd for Taksenssand (Nørreskoven).

I Strandkanten lidt syd for Taksenssand Fyr ligger en $2,00 \times 1,40 \times 1,00$ Meter stor Sten. I dens Overflade findes 23 skaalformede Fordybninger og en dybt indgneden Rille. Stenen er skredet ned fra Skovskrænten, hvor den i sin Tid maaske har ligget som Dæksten over et Dyssekammer eller hvor den som fritliggende Sten har tjent kultiske Formaal.

I Stenen er indhugget A. M. 1921 og en Jernring er indføjet i den, til Brug til Taljen ved Ilandtrækning af Baade. Den ligger ved Siden af et Baadhus, tilhørende Gaardejer M. Madsen i Helved.

61. I Mindebjerg.

Ved Hjørnet af en Lade paa »Kildegaarden« (Ejer Hans Michelsen) staar en stor Sten, der har tjent som Ledstolpe. Et Stykke af Jernstabelen sidder endnu i Stenen. Paa dens udadvendende Skraaflade findes 17 skaalformede Fordybninger. Et Stykke af Stenens Vestside er afkløvet.

SKIBSSÆTNINGER PAA ALS.

Skibssætninger er Grave, der er omsat med buede Stenrækker, som mødes i to Spidser og saaledes ligner et Skib. Denne Gravform kendes flere Steder i Danmark.

Fra disse Grave kendes kun ringe Fund, der næppe tillader en nøjagtig Datering. Der er fundet brændte Ben i et tyndt Muldlag i Gravens Midte eller hen mod en af Stævnene, i andre har der været grove Lerkarskaar, kun faa og ringe Metalgenstande. — Man mener, at Skibssætningernes Tid kan føres tilbage til Bronzealderens Slutning, og at denne Gravskik endnu kendtes i Vikingetiden.

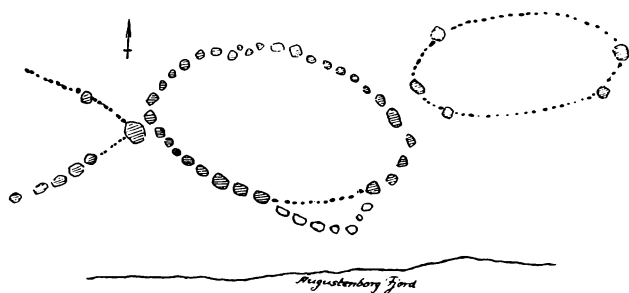
I Danmark kendes Skibssætninger i Limfjordsegnene, paa Hjarnø i Horsens Fjord, paa Langeland, Sjælland, Bornholm og andre Steder.

Ved Stranden ved Genner Bugt har der været en større Samling af disse Grave. Provst Arnkiel fra Aabenraa beretter, at der laa ca. 20 store og smaa Stenskibe, ganske tæt sammen som en lille Flaade. Endestenene var højere end de Sten, der dannede Siderne. Allerede i 1702

beklager Provst Arnkiel, at Beboere havde bortført Sten fra »Dannebrogs Skibene«, som de kaldtes, til Bygningsbrug. Nu er der intet Spor af dem tilbage. —

I den senere Tid er der fundet Skibssætninger paa Als, ved Dyndved Strand og paa Stolbro Nakke.

Paa en lavtliggende Mark ved Dyndved Strand, tilhørende Gaardejer Jes Miang i Dyndved, ligger mindst tre Skibssætninger. De ligger i Retning ØSØ—VNV. Den østlige er stærkt forstyrret, idet de fleste Sten er fjernet. Længden mellem Stævnenderne er ca. 11,00 m, Bredden har været ca. 6 m.

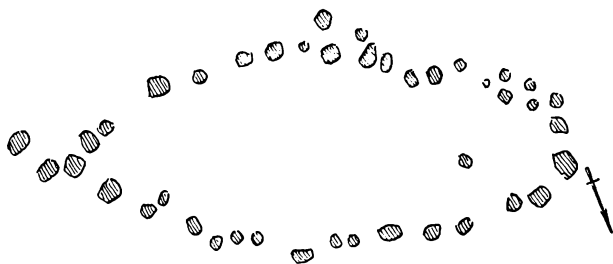
Skibssætning ved Dyndved Strand.

Den midterste er bedre bevaret. Længden er 13 m og Bredden 7—8 m. Siderne er dannet af ca. 40 Sten.

Af den vestlige er kun en Del af den østlige Stævnen bevaret. En Række Sten, der er sat op langs Strandkanten, for at dæmme op mod Havet, stammer uden Tvivl fra ødelagte Skibs-

sætninger. Der har sikkert været flere.

Den anden Gruppe ligger i Strandkanten paa den yderste Spids af Stolbro Nakke, tilhørende Gaardejer Jørgen Moos i Stolbro. Her har Havet ædt sig ind i Kysten og næsten ødelagt Gravene. To af den ligger paa selve Forstranden, og al Jord er skyllet bort, men Stenene er bleven liggende, og nogenlunde paa Plads. Havet har paa dette Sted ikke saa stor Kraft, at det kan flytte Stenkanten. Gravene ligger i samme Retning som Gruppen ved Dyndved Strand.

Skibssætning ved Stolbro Nakke.

Grav a er bedst bevaret. Den er 16—17 m lang, 6—7 m bred og har spidse Stævne. Dens Sider bestaar af ca. 40 Sten.

Grav b, 14 m lang og 5—6 m bred, er mere forstyrret, der er kun 9 Sten tilbage, men Formen er kendelig.

Grav c ligger ind under den ca. 1 m høje Skrænt og er delvis overdækket af en lille Jordvold, der i sin Tid er kastet op som Dæmning mod Havet. I Skrænten ser man den buede

Sydside af Graven. Det ser ud til at den er urørt.

Endelig ses ved Østenden af Graven en Række af mindst fire Sten (d), der sikkert er en Rest af en fjerde Grav. Muligvis ligger der flere Grave under Dæmningen.

Lidt Øst for disse Skibssætninger ligger der smaa Rundhøje med Fodkrans, der menes at hidrøre fra samme Tid. De har et Tværmaal af 9—10 m og er 0,8—1,00 m høje. Disse smaa Høje kendes ogsaa andre Steder i Forbindelse med Skibssætninger.

Faa Meter Øst for Skibssætningerne ved Dyndved Strand ligger nogle Grusbanker, hvor man for faa Aar siden ved Grusgravningen fandt Skeletgrave fra Vikingetiden. Det er sandsynligt, at ogsaa Skibssætningerne der hører Vikingetiden til.
